

Recensioner

Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660–1848

Sören Bithch Christensen & Jorgen Mikkelsen
(red.)

AARHUS UNIVERSITY PRESS, 2008, 510 s.

Det stadshistoriska forskningsfältet har en lång och välutvecklad tradition att se tillbaka på. I alla de nordiska länderna har monografier över enskilda städer länge stått på den vetenskapliga dagordningen och flera försök till övergripande eller tematiska synteser har gjorts. Det ligger i sakens natur att den överväldigande delen av denna forskning har riktat sig till en inhemsk publik och därför skrivits på modersmålet. Men det som i ett perspektiv framstår som naturligt kan i ett annat te sig inåtvänt och avgränsat. Stadshistoria är ett internationellt forskningsfält, med internationella publikationsserier och tidskrifter, en internationell symposie- och konferensstruktur och en närmast oändlig variationsrikedom på infallsvinklar, utblickar, frågeställningar och teman. Den skandinaviska ”stads-” eller ”byhistorien” har sina motsvarigheter i *urban history*, *Stadtgeschichte*, *l’histoire de villes* osv.

Mot den bakgrunden är det med tillfredsställelse man ser ett aktivt försök att föra in skandinavisk urbanhistorisk forskning i det internationella sammanhanget. Redaktörerna

till *Danish Towns during absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660–1848*. Sören Bithch Christensen och Jorgen Mikkelsen deklarerar uttryckligen sin intention att presentera ”recent significant research in Denmark’s urban development” som ett botemedel mot ”the lack of literature published in international language about Danish urban development.”

Det är en fyllig antologi man ställt samman. På cirka 500 välmatade och rikt illustrerade sidor behandlas flera av den urbanhistoriska traditionens centrala teman från urbaniseringsprocessen grundläggande strukturer och det urbana systemet, till stadens ekonomiska, sociala och kulturella liv. Det är inte bara dagens danska rike som omfattas. Viktiga artiklar lyfter hertigdömenas centrala roll i det tidigmoderna danska stadssystemet. Den delen av det danska riket hade kommit längre i urbaniseringsgrad än riket i övrigt och, bortsett från Köpenhamn, fanns här flera av rikets betydande andrarangsstäder. Köpenhamns centrala roll i absolutismens Danmark behandlas i en särskild artikel av Michael Bregnsbo, men återkommer i flera av antologins tematiska bidrag.

Bokens organisation är genomtänkt och ger, genom sin vandring från de grundläggande strukturerna till de kulturella temana, en åskådlig bild av bredden i den danska urbanhistoriska forskningen. I sin introduktion lägger således redaktörerna en grund för läsarens förståelse av stadssystemets struktur och geografi. Redan här får man en bild av den dans-

ka urbaniseringens kvantitativa dimensioner, en bild som görs fylligare och statistiskt underbyggd i Ole Degns viktiga studie av städernas befolkningsutveckling. Städernas funktioner och ekonomi behandlas utförligt i flera artiklar. Bitsch Christensen och Lars N. Henningsen tar således upp marknadsstadens roll i det ekonomiska utbytet, Karsten Skjold Petersen behandlar garnisonsstäderna och Thomas Bloch Ravn skräkulturen och hantverkargilena, medan Anders Monrad Möller koncentrerat sig på hamnarna och sjöfarten. I Henrik Harnows artikel följs den tidiga industrialiseringsprocessen 1800–1850. Ett intressant bidrag är Trine Loch Elkjaers studie i jordbrukets och boskapsskötselns roll för städernas försörjning. Det är ett område som ofta försumrats i stadshistorisk forskning, men som nu börjar uppmärksammas allt mer som en viktig försörjningskälla i den urbana ekonomin.

I antologins senare del dominerar artiklar om städernas sociala och kulturella förhållanden. Fattigvården i provinsstäderna och Köpenhamn behandlas av Peter Henningsen och Jörgen Mikkelsen. Stadsskolorna och skolväsendet tas upp av Christian Larsson, och de patriotiska sällskapen av Juliane Engelhardt. Ett mer udda, men klart spännande inslag, är Jens Henrik Koldals undersökning av stadsmusikanternas roll i den urbana kulturen.

Det finns inte mycket kritiskt att säga om denna ordentliga satsning på en internationalisering av dansk stadshistoria. Den petige kan notera att vissa kartor förminsats så mycket att det krävs goda ögon för att läsa en del av textinformationen. Det går ju alltid att önska sig mer, även om detta sällan är en rättvis kritikerstrategi. I dagens vetenskapliga diskurs framstår exempelvis frånvaron av genus- och/eller miljöperspektiv kanske som något av ett förbiseende. Danmark var ju dessutom mer än kärnområdet och hertigdömena. I detta stora "konglomeratrike" ingick också Norge, atlantöarna och de skånska landskapen. Inte minst hade det varit intressant med en analyserande artikel kring de urbana konsekvenserna av de territoriella förlusterna till Sverige, och den omfattande urbana kris Danmark genomgick vid denna tid. På önskelistan skulle man också kunna infoga mer av direkta internationella

komparationer och teoretiska analyser av den danska urbaniseringsprocessen. För egen del skulle jag med stort intresse ha sett en genomförd analys av det danska urbana systemet i ljuset av det bredare europeiska och skandinaviska. Inte minst Jan de Vries stora undersökning av Västeuropas urbaniseringsprocess under tidigmodern tid hade varit en spännande referensram för en i övrigt intressant presentation av den danska motsvarigheten.

Min summering av Bitch Christensens och Mikkelsens stora antologi måste ändå bli uttalat positiv. Redaktörerna har uppenbarligen strävat efter överskådlighet, tematisk bredd och rimlig inre koherens i boken. Uppläggningsen och innehållet talar enligt min mening för att de lyckats väl. Internationell urbanhistoria har med denna bok fått en god genväg in i ett intressant och uppdaterat forskningsläge kring det för den tidigmoderna tiden mest utvecklade, kanske kan man säga "kontinentala", urbana systemet i Norden.

Sven Lilja

Feud in Medieval And Early Modern Europe

Jeppe Büchert Netterstrøm & Bjørn Poulsen (red.)

AARHUS UNIVERSITY PRESS, 2007, 206 s.

Under senare år har den medeltida fejden åter väckt forskningens intresse. På nordisk botten har detta kunnat iakttagas i volymen *Fejder og fred i nordisk middelalder* (red. Erik Opsahl 2007), med bakgrund i en session under 25:e Nordiska historikermötet 2004. Såväl Jeppe Büchert Netterstrøm som Bjørn Poulsen deltog, och som ett resultat av ett symposium i Århus 2003 har dessa nu redigerat en liknande antologi, där fejden diskuteras inom en europeisk ram.

Boken inleds av Netterstrøm med en historiografisk översikt. Fejdforskningens tidiga kopplingar till antropologin framhålls. Därefter följer en översikt av brittisk, fransk och nordisk forskning, där frågor rörande t.ex. släktstrukturer, grad av statligt våldsmonopol och lokala rättsliga arenors utformning ofta

kopplats till fejdens och blods/släkthämndens funktion och karaktär. Kulturanalytiska inslag har tilltagit, där fejden inte som tidigare analyseras strukturellt och funktionellt, utan som genuskonstruktion, kommunikation, symbol och tecken. Den tyska forskningstraditionen presenteras som en "sonderweg" där arvet från och uppgörelserna med Otto Brunner spelat stor roll. Han betonade den medeltida adelsfejdens karaktär av herremännens skydd och värn av sina underlydande, och menade att fejden var ett ståndsmonopol. Som en reaktion mot detta har andra under 1980–1990-talen lyft fram adelsfejden som ett rovriddarnas medel för regelrätt exploatering. Nya perspektiv från den allra senaste forskningen presenteras också i boken. I översikten problematiseras avgränsningarna mellan fejd och å ena sidan blods/släkthämnd och vendetta, och å andra sidan regelrätt krigföring. I ett avsnitt diskuteras också utförligt olika tidigare försök att definiera fejdbegreppet, där inte minst problemen med kontinuitet och förändring illustreras.

Helgi Þorláksson för sedan vidare diskussionen kring definitionsproblemen. Han belyser den medeltida fejdens relation till blods/släkthämnd belyses, liksom släktstrukturernas roll och med utgångspunkt i äldre isländskt material betonar han den underliggande hederskulturens vikt för fejders tillkomst och tendens att fortleva genom stegvis ömsesidig vedergällning. Analytiskt skiljer han mellan fejden, som bestod i att driva ett rättsanspråk, och hämnden som en vedergällningsprincip. Þorláksson diskuterar bl.a. likheter mellan medeltida nordeuropeiska fejder och sydeuropeiska vendettor långt fram i tidigmodern tid. Liksom flera andra i volymen riktar han fokus mot de lägre ståndens vålds användning. Medan adelsfejden under senmedeltiden – här efter tysk forskning – kom att formaliseras och ritualiseras, behölls länge bland de lägre stånden den i det närmaste utomjuridiska kompetensen att utöva blods/släkthämnd och att på olika vis utöva självhjälp med våldsmedel (Leutefehde).

Jesse L. Bycock utgår direkt från isländskt material, och diskuterar främst kvinnornas roll i fejderna som de framställs i sagorna. Här definieras fejd brett, och inkluderar även muntligt våld – förolämpningar. Pådrivande faktorer

menas vara resurskonkurrens och en rådande hederskultur. Författaren framhåller de omgivande människornas och sociala nätverkens roll i en fejd, som deltagare, åskådare, räknare av vedergällningsakter, bärare av hederskulturens normsystem, men också som påhejare och som medlare mellan de fejdande. Utifrån detta visas med några ingående exempel på kvinnors ibland avgörande roll i familjernas ställningstaganden i samband med fejder, vilket korrelerade med kvinnornas förhållandevis starka juridiska ställning.

Daniel Lord Smail gör en studie av fejder i Marseille i mitten av 1300-talet. Huvudexemplet består av en långvarig släktfejd som vid en närmare genomgång snarare hade karaktären av en konkurrens om resurser, ämbeten m.m. mellan två stora grupper som snarast kan beskrivas som politiska partier. Inom grupperna förekom en hel del släktband, men i minst lika stor utsträckning involverades enklare familjer genom patronage, tjänst och andra band. Sociala och geografiska spänningar i staden gavs också uttryck då olika yrkesgrupper anslöt sig till endera alliansen. Smail framhåller hur exemplen mer liknar efterkommande seklers "factional warfare" än det våld som vanligen diskuteras för medeltida förhållanden.

Trevor Dean ser närmare på medeltida vendettor i italienska stadsmiljöer. Mot annan forskning framhåller han att karaktären av släktbaserad hämnd inte var självklar, samt att skillnaderna var stora mellan det vanligaste studieobjektet – Florens – och övriga italienska städer. Dean diskuterar hämnden som narrativ konstruktion i de krönikor han utgår ifrån, och pekar på element som förefaller ha varit centrala i hur man legitimerade vendettans våld, men också begränsade det. Sådana element var grad av skuld/oskuld, våldsutövarens eventuella förslagenhet samt legitimt och illegitimt våld.

Hilay Zmora vänder blicken mot det senmedeltida Tyskland och vill nyansera tidigare diskussioner kring de många adelsfejdena. Zmora betonar att de fejdande ofta kände varandra, ingick i samma nätverk och i slutändan bar upp ett större adelskollektiv som gemensamt upprätthöll ett normsystem och som var beroende av varandra i form av vittnen, åk-

tenskapspartners osv. Fejder skulle alltså utföras inom det som i adelskollektivet uppfattades som rimliga ramar. Det krävdes moralisk argumentation, och stöd från de omgivande eftersträvades. Våldet riktades hellre mot egendom och underlydande än direkt mot en adlig motpart. Fejderna hade i detta sammanhang främst två funktioner. En var att man fejdade för att driva in fordringar och därmed säkra den egna ekonomiska trovärdighet som grundlade positionen i de politisk-sociala nätverken. En annan funktion var behovet av att säkra sina herre-rättigheter. Om man inte upprätthöll dessa kom lätt fler att kränkas. Denna typ av våld var alltså avskräckande, kommunikativt och framtidssinriktat.

Christine Reinle fokuserar istället på ofrälse fejder i medeltidens Tyskland. Hon definierar fejden snarast som en form av rättsmedel. Reinle menar att fejder var vanliga även bland bönder, och främst syftade till att uppnå någon form av rättsligt avgörande i en tvist. Såväl fejdens ingång som eftersträvat avslutning bestod alltså i en rättstvist och förhandling på den juridiska arenan. Fejdens olika komponenter som påtryckning hot, temporärt utträddande ur rättsgemenskapen samt våld, verkar ha varit instrument som ofrälse försökte behålla långt in i tidigmodern tid trots försök alltsedan senmedeltiden från centralmakten att kriminalisera de ofrälse fejdträtt.

Jeppe Büchert Netterstrøm diskuterar fejdens utbredning i Danmark 1400–1500-tal. Han framhåller ett diakront perspektiv, då han menar att fejder var utbredda bland såväl adeln som bönder under 1400-talet, för att snabbt avta under det följande seklet. Utvecklingen kopplar han till 1400-talets intensiva adelsinverkan resurskonkurrens som sedan avlöstes i en mer expansiv ekonomi och en ny allians mellan kronan och adeln som innebar en skärpt kontroll över bondeståndet. Samtidigt var detta länkat till kronans framväxande våldsmonopol, som bl.a. stegvis ledde till att det juridiska värdet alltmer centraliserades. Även här framhålls fejden som medel att genomdriva rättsanspråk, i adels fall kunde detta lätt leda till att lokala resurskonflikter eskalerade till storpolitik genom alliansbildningar och liknande.

Boken avslutas med ett bidrag av Chris-

topher Boehm som med ett antropologiskt angreppssätt behandlar blods- och släkthämndens "naturhistoria". Med exempel genom historien diskuteras flera faktorer bakom blods- och släkthämndens skiftande utformning; grad av hierarkiska strukturer, samhällslelig komplexitet, våldsmonopol m.m. Fokus ligger på människans inneboende behov av hämnd, och hur den sociala organisationen konstrueras för att hantera detta behov. Boehm utgår förvisso från att hämnden skulle utgöra en närmast naturlig drift hos människor, men betonar också att motverkande sociala institutioner, som syftar till konfliktlösning med fredliga medel, tidigt användes. Hämnd och fejd ska enligt författaren främst känneteckna mer egalitära jordbrukssamhällen, institutioner för avlösning av den regelrätta hämnden – blodspengar, mansbot – och senare fejdbudet hör den framväxande statsapparaten till.

Det finns ingen samlad redogörelse för fejdens utveckling i Europa och bidragen i boken visar på svårigheterna. Forskarna arbetar med olika definitioner av fejd, blods- och släkthämnd, vendetta osv., definitioner som präglas av deras olika material, områden och tidsperioder. I flera fall erbjuds tentativa definitioner i antropologisk anda, som dock inte stämmer överens med varandra. Klassisk är inte minst skillnaden mellan att betona fejd som härrörande ur hämnd och att uppfatta den som ett medel för att driva rättsanspråk. Man lägger också exempelvis olika vikt vid det statliga våldsmonopolets betydelse för fejden. Men den övergripande historiska ansatsen som samlad ligger hos bidragen ger en fruktbar grund för fortsatt diskussion, och i flera bidrag ges också förslag på hur man ska tolka fejden som en institution vars användning, funktion och betydelse förändrades över tid och varierade med de sociala omständigheterna. Flertalet bidrag härrör från större tidigare eller pågående arbeten som visar på en livaktig forskning med nya perspektiv som ger oss en betydligt rikare förståelse av fenomenet fejd, och som skulle behöva prövas även inom svensk historieforskning. Boken utgör ett viktigt bidrag inför kommande försök att syntetisera ett komplicerat forskningsämne.

Mathias Cederholm

Gränsbygd och svenskkrig. Studier i Blekinges, Skånes och Hallands östdanska historia

Stefan Persson

SEKEL BOKFÖRLAG, LUND 2007, 515 s.

Territoriella gränser mellan stater under förnationell tid har under senare tid alltmer kommit att intressera forskningen. Under denna tidsperiod var territoriella gränslinjer långt ifrån de skarpa avskiljare mellan stater som vi idag uppfattar som så självklara. I stället var gränsdragningen många gånger både oklar och otydlig, vilket fått forskare att tala i termer av mer eller mindre diffusa gränsområden eller övergångszoner. I dessa från centrum sett perifera områden var det inte alltid klart hur långt den ena statens makt sträckte sig och var den andra tog vid.

Gränsområdenas karaktär av mötesplatser mellan olika stater och samhällssystem, där yttre hot, överstatliga alliansbildningar och militära förhållanden skapade särskilda förutsättningar för relationen mellan centralmakt och lokalsamhälle, gör dem särskilt intressanta att undersöka utifrån ett statsbildningsperspektiv.

Detta är också en central utgångspunkt i Stefan Perssons bok *Gränsbygd och svenskkrig: Studier i Blekinges, Skånes och Hallands östdanska historia*. Det som huvudsakligen intresserar Persson är interaktionen mellan centralmakt och lokalsamhällena i de östdanska gränsområdena under de konfliktfyllda åren från tiden för upplösningen av Kalmarunionen under början av 1500-talet till Brömsebrofreden 1645. Det var en period som präglades starkt av utvecklingen mot alltmer starka och centraliserade stater samtidigt som kampen mellan Danmark och Sverige om herraväldet över Norden och Östersjöområdet skärptes.

Undersökningen, som mestadels bygger på danska källpublikationer, består efter en inledande avdelning om gränsforskning och teoretiska utgångspunkter av två huvuddelar. I den första delen ligger fokus på själva gränslandet. Här görs en bred beskrivning av dess sociala, politiska, och ekonomiska struktur. I bokens

andra del förflyttas perspektivet till centralmakten och undersökningen fokuserar på den utveckling som omformade de tidigare perifera gränslandskapen med stort mått av självstyre till militariserade provinser i ett statligt styrt och kontrollerat försvarssystem, som sattes på prov under den svenska militära invasionen av Skånelanden 1643–45.

Med teoretisk inspiration hämtat från tysk forskning, i synnerhet från Winfried Schulze, argumenterar Persson för att hotet från en yttre fiende, väsentligt bidrog till att bestämma förhållandet mellan gränsbygd och centralmakt i de tidigmoderna staterna. Detta hot, verkligt eller konstruerat, tillsammans med statens oförmåga att självt kontrollera och försvara gränsområdena bäddade för en speciell dualism som här präglade relationen mellan stat och lokalsamhälle. Denna dualism utmärktes av växelvis utbyte av idéer, krav och eftergifter. Det var i grunden samma mekanismer som var verksamma i det av Schulze undersökta område i Österrike som gränsade mot det osmanska riket, som i de östdanska landskapen.

De speciella politiska och försvarsmässiga förutsättningar som rådde vid gränsområdet fick stor betydelse för samhällets organisering. Gränsområdena kunde skaffa sig ett stort mått av självbestämmande inte minst eftersom den svagt centraliserade staten var beroende av gränsbornas egna militära insatser för försvaret av rikets gränser. Gränsbefolkningen kunde i förhandlingar gång på gång utkräva eftergifter från kronan i utbyte mot militära tjänster och uppdrag. Förhandlingsläget förbättrades ytterligare av centralmaktens oro för att undersåtarna skulle underkasta sig den konkurrerande statsmakten om denna erbjöd bättre villkor.

Gränsområdenas relativt självständiga ställning var i längden inte förenlig med en dansk centralmakt som alltmer strävade efter ökad kontroll inom samhällets skilda sfärer. Särskilt centralt var makten över territoriet och försvaret av statens yttre gränser. Här hade den decentraliserade försvarsstrukturen, som byggde på gränsinvånarnas egen militära förmåga att försvara rikets yttre gränser, dels visat sig kostsam för staten, och dels gång efter annan inte klarat av att freda territoriet mot angrepp från norr.

Centralmaktens homogeniseringsiver möt-

te kraftfullt motstånd från gränsbygderna och ledde till olika former av protester. Men i längden lyckades lokalsamhället inte stå emot trycket ovanifrån och bevara sin tidigare exklusiva position. En centralt styrd och kontrollerad försvarsorganisation byggdes upp, i vilken nyanlagda fästningar som Kristianstad och Kristianopol utgjorde hörnpelare. Dessa åtgärder omvandlade den tidigare gränslinjen till en militariserad säkerhetszon. Processen inleddes redan efter det nordiska sjuårskriget, som tydligt visat det gamla systemets brister, men fick ordentligt genomslag under Christian IV:s regering under första hälften av 1600-talet. Den reorganiserade försvarsorganisationen ledde till ökade krav på gränsborna inte minst när det gällde att utföra arbetsprestationer i samband med fästningsbyggnationer, anspråk som inte längre var förhandlingsbara.

Men trots att gränsbefolkningen i allt större utsträckning nu fick ge vika för centralmaktens krav, menar Persson att den dualism som präglat förhållandet mellan centrum och periferi levde kvar. Maktbalansen försköts till centralmaktens fördel, men staten kunde ingalunda villkorlöst bestämma förutsättningarna för interaktionen eller för resursuttaget av undersåtarna. Kronan blev nu än mer beroende att gränsbygdens befolkning uppfyllde sina åtaganden. Undersåtarna var en helt nödvändig resurs för uppbyggnaden av det moderniserade försvaret som inte fick överexploateras, vilket framstod med all önskvärd tydlighet under den svenska invasionen av Skånelanden 1643–45.

Centralmakten fick lita till förhandlingar med befolkningen om stöd för de militära behoven, helt inom det dualistiska systemets ram. Genom att gränsborna på olika sätt inordnades i den statlig organiserade försvarsverksamheten kom stat och samhälle att alltmer att bindas samman.

Till denna process bidrog också gränsbefolkningens avskiljande från den yttre fienden. Inte minst skedde separeringen från Sverige som en följd av gränskommissionernas arbete med att utstaka en tydligare riksgräns i terrängen, ett projekt som gränsborna själva gjordes delaktiga i. Gränsen som tidigare också haft förenande inslag blev nu alltmer en separerande markör. En mindre fysisk men desto

mer mental och lika central del i denna process var centralmaktens försök att stärka undersåtarnas danska riksidentitet och lojalitet mot kronan genom att konstruera och förmedla negativa motbilder av ”svensken”.

I ett längre perspektiv kom det yttre militära hotet, som under 1500-talet bidragit till gränsområdenas relativt autonoma ställning, att under 1600-talet verka som en integrerande faktor mellan stat och samhälle. Denna drivkraft hade avgörande betydelse för den institutionaliserade och förhandlingsbaserade bevilningspolitiken som formade det tidigmoderna danska samhället, menar Persson.

Perssons ambition att skriva vad han kallar en bred historia med både analytiska och mer deskriptiva delar fungerar i stort tillfredsställande. En av undersökningens stora förtjänster är att den belyser relationen mellan statsmakt och lokalsamhälle från olika perspektiv, både utifrån gränsbygdens utgångspunkter och från ett centralmaktsperspektiv. Jag vill också framhålla att Persson problematiserar gränsbegreppet på ett fruktbart sätt, inte minst genom att han skiljer på politisk och militär gräns, något som är högst relevant i analysen av den svenska ockupationen av Skåne 1643–45.

Men relationen mellan den danska centralmakten och den östdanska gränsbygden hade blivit mer begriplig om Persson än mer förmått vidga analysen åt ett annat håll. I det triangeldrama som författaren så skickligt analyserar framstår den tredje partnern, Sverige emellanåt som lite luddigt i konturerna. I synnerhet måste det vara intressant och relevant för en undersökning av denna karaktär att något beröra hur den svenska centralmaktens relation till ”sina” gränsområden förändrades under den period som här är aktuell. Utvecklades här samma sorts dualism mellan stat och gränsbygdens lokalsamhälle som på den danska sidan?

Det jag efterlyser i denna bok är inte någon grundlig komparativ undersökning, en sådan ser jag dock fram emot i något annat sammanhang. Men med tanke på all den svenska forskning som behandlat centralmaktens ambitioner gentemot lokalsamhället borde det ha varit möjligt att integrera närliggande utifrånperspektiv i undersökningen som hade givit den

danska utvecklingen en förklarande relief och därmed också ökat undersökningens vetenskapliga värde. Samtidigt hade det också varit intressant att få belyst hur den danska centralmakten agerade i andra riksgränsnära områden. Jag tänker närmast på gränsområden mot det tyska riket, där Danmark stötte på en anorlunda samhällstruktur än den svenska.

Perssons bok är omfattande och jag menar att framställningen kunde ha tjänat på att stramas upp; den har en hel del repetitiva inslag som är överflödiga. Därtill saknar jag en sammanfattning av bokens första del, särskilt eftersom sammanfattningen av del två är utmärkt. Det är också för mig obegripligt att innehållet i kapitel fyra om gränsöverskridande allianser och förbindelser, saknar den sammanfattande karaktär den utger sig för att ha. Det är synd för det är annars ett av bokens mest intressanta och spännande kapitel.

Denna kritik skall dock inte skymma det faktum att Persson har levererat en viktig och ambitiös undersökning som breddar och fördjupar vår kunskap om den danska statsbildningsprocessen under förnationell tid i allmänhet och om relationen mellan stat och samhälle i de östdanska landskapen i synnerhet. Boken bjuder på spännande läsning om högst relevanta statsbildningsprocesser som förtjänar än mer uppmärksamhet. Jag är övertygad om att Perssons undersökning kan inspirera till ny forskning om andra gränsområden i de nordiska staterna.

Torbjörn Eng

Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige

Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg

NORDIC ACADEMIC PRESS 2007, 264 s.

Hanna Hodacs och Kenneth Nybergs bok *Naturalhistoria på resande fot: Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* är ett resultat av projektet "Att lära och lära ut i vetenskapens tjänst" finansierat av Vetenskapsrådet. I förhållande till tidigare forskning, som främst utgått från biografiska respektive ve-

tenskapshistoriska perspektiv inriktar man sig här på resandets "pedagogik" och del i "karriären". En kvartett (utökad med ett par namn) av ett drygt dussintal "apostlar" (normalt räknar man något fler) som reste på ett linneanskt uppdrag behandlas i princip som grupp med djupdykningar i enskilda öden och arkiv. Framställningen vilar gediget på källstudier belagda i en omfattande notapparat. Betoningen ligger alltså inte som det brukar på Linné och hans version utan på dessa unga mäns egna ord, deras planer, förväntningar och erfarenheter. Författarna ansluter sig till värderingen att dessa världsomspännande resor inte blev vad man hoppades på i fråga om nationalekonomisk vinst men att de hade vetenskaplig betydelse. Nyberg har skrivit forskningsöversikten, från sekelskiftet 1900:s romantiserande bild (Fries) till postkolonial kritik av det naturalhistoriska projektet (Pratt). Hodacs fyller ut bilden med kapitel om resor *intra patriam*, ett ganska negligerat ämnesområde om man undantar de mängder som skrivit om enskilda resor, framför allt Linnés. Nyberg står för ett kapitel för ett om samlandet: denna som man kan tycka hobbybetonade syssla bör i själva verket ses som ett led i skapandet av ett vetenskapligt kapital och som ett led i utvecklingen från student till "forskare". På köpet får man i nyöversättning två centrala Linnétexter (väl av den till projektet knutna latinisten Annika Ström), "Om nödvändigheten av forskningsresor i fäderneslandet" och "Instruktion för en resande naturforskare".

Vad som markeras i bokens undertitel om utbildning och karriär väcker frågor. Reser man som en del i en utbildning att t.ex. bli läkare, trädgårdsmästare, präst eller professor? Är skälet att man vill bidra till forskningen eller för att gynna den egna karriären? Hur såg man själv på saken? Mycket rimligt är att, som författarna gör, framhålla det starka klientpatronusförhållandet mellan professor och discipel ("Linné och hans apostlar") med allt vad det kunde innebära av konkurrens inom elevskaran. Man har alldeles rätt i att Linné i alltför hög grad hittills fått bestämma bedömningen, men givetvis kunde inte bara nivån under honom utan också de ovanför – kungahuset, universitetet – beretts plats. Den kritik som man kan

rikta är att perspektivet med resenärerna som karriärer blir för ensidigt. Föreställningen om att människan styrs av en så enkel parameter som att få en dräglig tjänst förklarar inte att man tog omvägen runt Goda hoppssuden. (Det förklarar inte heller varför till exempel författarna ägnar sig åt en så osäker bana som att bli akademisk historiker.) Denna människosyn kan överbetonas eller skymma andra motiv. Som undersökningen är upplagd fokuseras ganska enkla egenintressen. En sammanvägning innehåller också motiv som det nationella (förbättra livsvillkoren i samhället), det religiösa (visa skapelsens storhet), det vetenskapliga (fylla på *Systema naturae*). Den ekonomiska aspekten ska inte heller uppfattas som alltför naiv eller sangvinisk som skett i annan forskning – vilket tydligare hade kunnat kommenteras; självklart var det lovvärt att till exempel försöka införa växter och djur som kunde få den ganska nedgångna svenskaushållningen i bättre skick.

En begreppsmässig anmärkning ska också göras: orden "forskare" och "forskning" användes vid den här tiden inte i vår bemärkelse och framställningen får därför en alltför modern ton och oklar lokalisering; "forskning" var som bekant inget för akademikern påbjudit förrän hundra år efter de linneanska resenärerna. Begreppet "vetenskap", som också gärna förekommer okvalificerat hade dessutom ofta en ganska allmän betydelse av "kunskap". Det hade varit av intresse att få höra vari man skiljer sig från tidigare översättningen av experten Thore Fries (1906).

Summan är ett innehållsrikt och nyttigt komplement till tidigare framställningar som Sten Selanders essä (1960) och Sverker Sörlins och Otto Fagerstedts *Linné och hans apostlar* (2004). Vi ges alltså inte "hela" historien – till exempel är den vetenskapshistoriska aspekten aldrig ordentligt utnyttjad – utan en relativt stillsam polemisk framställning mot tidigare luckor. Men ensidigheten är en styrka eftersom de linjer som Hodacs och Nyberg driver är värda att ta på allvar. Ovanligt nog så är detta en för kort bok – mer hade kunnat ingå både för argumenteringen och för att ge resandets villkor och mening liv. Som det nu är har Nyberg och Hodacs skrivit en tänkvärd och välgjord

bok som skingrar en del av det töcken som vi lat kring dessa resor och som gör det möjligt för oss att närma oss dem sådana de var – men också som visar hur vi idag är upptagna av begrepp som "karriär", "nätverk" och "ekonomi".

Gunnar Broberg

Andelivets agitator. J A Eklund, kristendomen och kulturen

Johan Sundeen

NORMA, STOCKHOLM 2008, 490 s.

J.A. Eklund (1863–1945), docent i teologi, biskop i Karlstad och en av de mest framträdande i den unglyrkliga väckelsen är föremål för idé- och lärdomshistorikern Johan Sundeens omfångsrika avhandling *Andelivets agitator*. Avhandlingen etiketteras som en intellektuell tematisk biografi. Enligt författaren skiljer den sig från traditionella levnadsteckningar såtillvida att den varken är disponerad utifrån en livskronologi eller vill ge en helhetsbild av den biografierade. Den privata Eklund ställs på undantag i analysen, så även en mängd fält inom vilka han var verksam. Den valda tematiken kretsar kring Eklunds förhållningssätt till ett antal intellektuella frågeställningar, i avhandlingen inringade i åtta problemområden. Avhandlingen sönderfaller i tio kapitel där dessa områden studeras utifrån Eklunds verksamhet som opinionsbildare. Problemområdena rör kristendomens förhållande till naturvetenskap, humanvetenskap, skönlitteratur, nationalism, politik, historia, filosofi och krig. Områdenas placering i avhandlingen följer i stort den kronologiska ordning Eklund diskuterade och förhöll sig till dem.

J.A. Eklund föddes som Johan Alfred Andersson och växte upp i Skarattrakten under relativt enkla omständigheter. Via moderns försorg kom han tidigt i kontakt med den lokala väckelserörelsen vars företrädare via lån borgade för hans prästutbildning. Efter en kort och enligt honom själv misslyckad akademisk bana i Uppsala samt en period som vice pastor inom Uppsala domkyrkoförsamling tillträdde han en domprosttjänst i Kalmar. 1907 utnämndes Eklund till biskop i Karlstad. Han var en

centralgestalt i psalmboksarbetena och själv en flitig textförfattare med ett tjugotal psalmtexter bakom sig, bland dem den hembygdspräglade och nationalistiskt riktade Fädernas kyrka. Den traditionella bilden av Eklund är den av en konservativ och nationalistisk debattör. Sundeens strävar dock efter att lyfta fram en mer sammansatt bild genom att visa hur Eklunds texter rymde allt från antisemitiska och antidemokratiska uttalanden till tydliga avståndstaganden från nazismen. I opposition mot tidigare forskning menar Sundeen att det nationella aldrig fungerade som en överideologi för Eklund. För honom stod korset viktigast.

Med inspiration från Mark D. Chapman och hans studie av den wilhelmske teologen Ernst Troeltsch etiketterar Sundeen karlstadsbiskopen offentlighetsteolog och söker därmed fånga dennes livliga delaktighet på offentlighetens parnass. Som debattör och skribent var Eklund flitig och omstridd. Hans temperament och stundtals kontroversiella initiativ renderade honom epitetet ”den stridbare Karlstadsbiskopen”. Själv såg han sin roll som någonting ”midt emellan präst och agitator”.

Eklunds magnum opus, *Andelivet i Sveriges kyrka*, ett tiobandsverk om Sverige kulturella, politiska och religiösa historia från hednatiden fram till 1700-talet tar avstamp i begreppet andelivet. Detta vittomfattande begrepp kom att bli centralt i Eklunds argumentation och innefattar såväl humanistiska och idealistiska som kristna implikationer. Begreppet andelivet ska, som Sundeen betonar, således inte enbart förstås som relaterat till kyrkans sfär utan även till vetenskapens och bildningens. Sambandet mellan kyrkan och kristendomen och ena sidan och samhällets världsliga områden som utbildning, vetenskap och politik å andra var också den tråd som band samman Eklunds herdabrev och hans programförklaring vid biskopsinstallation 1907. Herdabrevet kan tolkas som en appell för kristendomens självklara ställning i det svenska samhället och som ett angrepp på de kulturdebattörer som uppfattade kyrkas roll i det moderna samhällsbygget som överspelad. Denna uppfattning hade Eklund inte minst mött under sina år i Uppsala. Hans kritik riktade sig emellertid även inåt,

mot de kyrkliga företrädare som inte ville föräna de båda områdena. Eklund positionerade sig härmed inom en av det förra sekelskiftets stora debatter kring förhållandet mellan det sekulära och det världsliga, en debatt som fördes i kölvattnet av samhällets moderniserings- och nationaliseringsprocess.

Urvalet av de analyserade intellektuella fälten tycks, vad jag kan bedöma, vara relevanta för avhandlingens problemställning. En biografiskt inriktad framställning, särskilt i avhandlingsformatet, måste avgränsas och konkretiseras för att bli greppbar. Till skillnad från Sundeen menar jag emellertid att avhandlingens hade vunnit på ett fördjupat personporträtt, både analytiskt och i syfte att ge framställningen mer nerv. Flera personrelaterade utgångspunkter, som exempelvis Eklunds hetsiga temperament och kampvilja, lyfts trots allt fram i texten som viktiga karakteristika i relation till den offentliga rollen. Någon fördjupad koppling mellan personen Eklund och hans offentliga intellektuella kamp är det emellertid inte frågan om. Avhandlingen är dock på det stora hela en imponerande genomgång av Eklunds offentliga roll och det debattklimat han verkade inom. Den rymmer flera nya intressanta infallsvinklar, bland annat genomgången av debatten kring biskopsvalet 1914, och nyanseringar av Eklundbilder i tidigare forskning.

Henrik Rosengren

Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen

Ruth Hemstad

AKADEMISK PUBLISERING, OSLO 2008,
653 s.

Ruth Hemstad vill med sin doktorsavhandling visa att skandinavismen inte dog med det dansk-tyska kriget 1864, som ofta påstås. Den levde, enligt Hemstad, vidare i delvis förändrad form, hade en kraftig uppblomstring omkring sekelskiftet 1900, drabbades av en allvarlig knäck genom den norsk-svens-

ka unionsupplösningen 1905 men kunde under första världskriget komma tillbaka i skepnad av nordismen, manifesterad i grundandet av Föreningen Norden i de olika länderna 1919. Perioden 1864–1919 har brukat beskrivas som ett svart hål i det skandinaviska/nordiska samarbetets historia, och Hemstad vill visa att detta hål i själva verket var fullt av aktivitet.

Hennes huvudsakliga metod för att visa denna kontinuitet är att spåra en mängd skandinaviska (dvs. dansk-norsk-svenska) möten. Det handlar om det frivilliga samarbetet, där olika intressen i det civila samhället samlades över gränserna, ibland tillfälligt, oftare till relativt regelbundna träffar. Genom en dammsugning som särskilt när det gäller åren kring sekelskiftet siktar till att vara heltäckande kan hon avtäcka hundratal sådana möten.

Det hade börjat redan 1839 med ett nordiskt naturforskmöte, och sådana hölls regelbundet under hela perioden. Utan tvekan innebar 1864 en nedgång för kontakterna mellan de tre länderna, även om Hemstad kan visa att denna inte kom omedelbart utan först en bit in på 1870-talet. Vissa mötesserier fortsatte dock och antalet sådana ökade i själva verket stadigt, för att explodera under åren kring sekelskiftet. Bara åren 1900 till 1905 har Hemstad funnit minst 75 sådana möten. Det var akademikermöten, juristmöten, skolmöten, sångarfester, idrottstävlingar, fackföreningsmöten, schackkongresser, kristliga studentmöten, möten för tandläkare, fotografer och alla upptänkliga grupper som hade behov av att vidga det lilla landets trånga plattform. Det är dessa år som är den *indian summer* som Hemstad syftar på i titeln.

Efter unionsupplösningen 1905 skedde ett markant fall; det blev nordisk vinter. Det var inte så mycket norrmännen som drog sig undan – de hade alltid intagit en svalare hållning – utan svenskarna. Hemstad kan övertygande visa hur svensk särad stolthet ledde många tidigare skandinavier till att vända sig mot samarbetet och i stället uttrycka en svensk nationell ståndpunkt. Svenskarna bojkottade möten eller deltog endast sparsamt. Första världskriget förändrade situationen. Under yttre tryck uppstod ett behov av samhörighet för de små, neutrala länderna och aktiviteten ökade. Men först

omkring 1920 var mötesverksamheten uppe på frekvensen från sekelskiftet.

Inledningsvis tar Hemstad en begreppsanalytisk och diskursteoretisk ansats. Utifrån Koselleck vill hon se på begreppet skandinavism: hur det använts, vilka betydelseförskjutningar det genomgått, i vilket semantiskt fält det har fungerat. Hon visar också hur skandinavismens politiska konnotationer – ett politiskt enat Skandinavien – diskrediterades efter 1864, och att den senare skandinavismen i huvudsak blev kulturellt uppfattad. Kring sekelskiftet 1900 talade man gärna om nyskandinavism för att markera denna distans. Men samtidigt började begreppet Norden att användas. När samarbetet ånyo intensifierades på 1910-talet var skandinavism nästan uteslutande negativt använt, om gamla misslyckanden, och ersattes av ”nordisk” i olika kombinationer.

Att ordet skandinavism ändrat betydelse är väl belagt, men räcker det för en begreppshistorisk analys? Jag tycker Hemstad lovar mer än hon håller på detta fält. Analysen är i första hand mycket konkret, och går ut på att visa i vilken grad samarbetet tillades egenvärde – det är det som är hennes definition av skandinavism som analytiskt begrepp. Hon vill med detta visa att även om mycket av samarbetet motiverades praktiskt, förekom hela tiden en retorik som betraktade samarbete mellan de skandinaviska länderna som ett värde i sig. Men hon undersöker inte skandinavismens semantiska fält och diskurs, inte dess förhållande till andra begrepp i samtiden, och hon gör sällan några egentligt begreppshistoriska och diskursanalytiska poänger av sina slutsatser. Här skulle hennes material ha kunnat ge mer utifrån hennes egna teoretiska utgångspunkter.

Nätverksanalys är en annan teoretisk utgångspunkt hos Hemstad. Vi möter eldsjälarna som Martin Weibull, Sophus Bugge, Anna Sandström och Lorentz Diedrichson och kan ta del av deras korrespondens. Utan tvekan etablerades många kontakter som var produktiva under lång tid och det är en stor förtjänst att Hemstad avtäckar dessa. Framtida forskning kommer säkert att flitigt använda hennes personregister. Jag blir dock ofta lite frågande inför nätverksanalys. Att påvisa kontakter är en sak, men är det för den skull ett nätverk, en in-

formell social organisation av viss permanens som används av aktörerna för ”nytte på lengre sikt”, som Hemstad skriver? Hon kan visa att många av dessa eldsjälur återkommer i många olika sammanhang, och det är i sig intressant, men bygger de egentliga nätverk på sikt? Hon vill också visa att det finns personförbindelser mellan sekelskiftets kapsajsade nyskandinavism och första världskrigets nya nordism. Men samtidigt betonar hon de förändrade förhållandena under första världskriget, och här tycks många nya aktörer också komma fram på banan.

När nordiska föreningar bildades i de olika länderna 1919 återopade man inte någon kontinuitet tillbaka till skandinavismen. Hemstad ser detta som ett taktiskt förnekande av de skandinavistiska rötterna; man ville inte vidkännas sig sin historia. Detta är säkert rätt, men det finns också en annan aspekt. De icke-skandinaviska Finland och Island hade framträtt som självständiga stater i världskrigets slutskede. Denna geografiska breddning kan vara en bidragande orsak till att det behövdes en ny terminologi. Hemstad diskuterar föga Finlands ambivalenta ställning i samarbetet och Island omnämns över huvud taget aldrig. Här finns mer att göra.

Ruth Hemstads avhandling ger ny kunskap om förbindelserna på frivillig nivå mellan Danmark, Norge och Sverige under den period som ofta ansetts som ett lågvattenmärke för nordiskt samarbete. Dessa förbindelser visar sig ha varit många och livliga, och ryktet om skandinavismens död 1864 är betydligt överdrivet. Den ger också intressant sidobelysning på nationalismen i de tre berörda länderna under perioden. Den lägger fram en spännande tes om en förbisedd kontinuitet från 1800-talets skandinavism till 1900-talets nordism, genom en övervintring och begreppsomladdning under ”den nordiska vintern” efter 1905. Framtida forskning om dessa fält kommer att ha stor nytta av Hemstads gedigna avhandling.

Harald Gustafsson

Jorden åt folket. Nationalföreningen mot emigrationen

1907–1925

Anna Lindkvist

INSTITUTIONEN FÖR HISTORISKA STUDIER, UMEÅ UNIVERSITET 2007, 348 S.

Umeåhistorikern Anna Lindkvists doktorsavhandling behandlar Nationalföreningen mot emigrationen (NME) under dess storhetstid, perioden från grundläggningen 1907 till 1920-talets början. Det har blivit en studie präglad av gott empiriskt hantverk men något svaga analyser. Lindkvist ligger nära tidigare forskning, förmodligen en följd av att hon inte tillräckligt tydligt specificerar hur hon vill bruka det befintliga forskningsläget. Och intrycket av försiktighet förstärks av den inte alltför utvecklade teoretiska analysramen uppbyggd kring begreppen integrativ nationalism och modernisering.

Nationell samling mot emigrationen löd stridsropet och NME, en utlöpare av det tidiga 1900-talets nymornade nationalism, förordade både förebyggande åtgärder mot utvandringen och insatser för att främja återinvandringen till fosterlandet. Man byggde upp en förgrenad organisation med en centralbyrå, 20 länsbyråer, hundratals lokalombud och som mest närmare 16 000 medlemmar (1916). Föreningen inrättade även flera egnahemsbolag runt om i landet och man drev hotellverksamhet i Göteborg. Central betydelse hade den breda propagandaverksamheten med tidskriften *Hem i Sverige*, böcker och broschyrer, flygblad och föreläsningar och utställningar. Jordförmedling, inköp av fastigheter som kunde styckas till småbruk, förmedling av statliga egnahemslån och arbetsförmedling utgjorde de tre viktigaste praktiska verksamheterna.

I studien går Lindkvist i tur och ordning igenom föreningens tillkomst, dess ledning, organisation och nära relation till statsmakten. Genomgångarna av föreningens personnätverk och organisationsstruktur är intressanta, NME:s nära band till den politiska eliten och dess fördemokratiska karaktär framgår tydligt. Kapitlet om organisationen handlar

dock lika mycket om verksamhetens innehåll som om dess former och de många gräsrotterna ägnas blott ett par sidor. Och föreningens ledning förblir trots kartläggningen av kontaktnäten tämligen anonym. Undantaget utgör högeradikalen Adrian Molin som med rätta får större utrymme. NME var nämligen hans skapelse – han var dess sekreterare och ombudsman, kort sagt dess allestädes närvarande ledare under lång tid – och Lindkvist ägnar honom och hans ideologi ett kapitel. Det är inte alldeles lätt att karaktärisera den så kallade unghögern, föremål för åtskilliga undersökningar, och Lindkvist framför inga avancerade nytolkningar. Hon lyfter dock fram Molins starkt uttalade och lika uttalat traditionella syn på mannens och kvinnans uppgifter och gör i förlängningen en poäng, som förvisso hade kunnat förstärkas, av den inre kolonisationens enkönade karaktär; utvandringen definierades alldeles oberoende av hur den faktiskt såg ut som entydigt manlig och kolonisationens uppgift blev följaktligen att bereda mannen väsentliga uppgifter och utrymme i det gamla landet. Kvinnan å sin sida hade sin naturgivna uppgift som maka och mor – egnahemsbildningens genusdimensioner och övertydliga ideal är utan tvekan intressanta och här finns fortfarande utrymme för spännande analyser av relationen mellan ideologier och praktiker över tid.

En god poäng hos Lindkvist är att ”inre kolonisation” i NME:s tappning både handlade om nyodling och egnahemsbyggande och om nationell integration, om folkets uppfostran till fosterländska ideal, till riktigt svenska uppfattningar och sunt svenskt familjeliv i bostäder med ett lämpligt svenskt utseende. Kolonisationen utgjorde med andra ord både ideologi och praktik och författaren uppmärksammar båda aspekterna.

Avhandlingens mest intressanta del rör praktiken, den inre kolonisationens faktiska utseende, och här hade jag gärna sett att författaren både utvidgat och fördjupat analysen. Studier av den nybildningsinriktade jord- och egnahemspolitiken och de aktörer, ideal och idéer som präglade den existerar nämligen redan medan nybildningens omfång och resultat belysts betydligt sämre. I två långa ka-

pitel redogörs för NME:s kolonier vid Gutta- ne-Brunnsbol nära Säffle, NME:s första småbrukskoloni, och vid Bankesta vid Järna, den senare ägde rum efter storstrejken 1909 och var en i samtiden omskriven och omdiskuterad satsning, och för kolonisationsförsöken i Norrland. Här redovisas turerna kring koloniernas tillkomst med nerslag i deras senare utveckling och det är förvisso orättvist att efterlysa en annan huvudinriktning i en undersökning men jag saknar likafullt en större och mer systematisk socialhistorisk undersökning av kolonisternas bakgrund, jordförmedlingens kommersiella aspekter och småbrukens produktionsresultat över tid. En sådan hade kunnat ge väsentlig ny kunskap om egnahemmarnas och småbrukarnas villkor som kan komplettera och modifiera de befintliga analyserna av politik och idéer.

NME och dess anknutna bolag var verkligen en viktig aktör inom egnahemsbildningen med över 200 nyanlagda egnahemsområden från 1907 till 1930-talets slut. NME:s kommersiellt drivna jordförmedlingsverksamhet hade stor omfattning och berörde många människor och den borde ha fått väsentligt större uppmärksamhet i Lindkvists studie. Nationalföreningens affärsdrivande verksamhet hamnar nu något i bakgrunden och i stället lyfter författaren fram ideologianalysen och karaktistiken av föreningen i relation till tidens politik och samhällssyn. Ett huvudresultat blir att Nationalföreningen mot emigrationen inte utgjorde en exponent för ett motstånd mot samhällsomvandlingen utan företrädde en framåtblickande samverkan mellan jordbruk och industri för nationell utveckling.

Jag anser att Lindkvist överbetonar NME:s moderniseringsvänliga hållningar – NME utgick från att längtan efter egen jord att bruka, jordhungern, var de unga och energiska emigranternas viktigaste drivkraft och detta gällde i princip oavsett de ekonomiska konjunkturernas utseende. Och framför allt menar jag att studien inte tillräckligt belyser och analyserar föreningens särdrag: en omfattande affärsinriktad jordförmedling och egnahemsbildning höljd i en ideologi som hyllade förkapitalistiska och förindustriella värden.

Nils Edling

Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik

1919–1964

Fredrik Skott

GÖTEBORGS UNIVERSITET, 2008, 386 s.

Var tid skriver sin egen historia. Det är ganska givet och har inneburit att äldre generationer historiker ibland haft svårt att följa med i de teoretiska och metodiska vändningar som yngre generationer har tagit. Så ser det ut i merparten av den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen. Få discipliner har dock haft ett så tydligt brott i sin vetenskapliga tradition som etnologin. Fram till 1980-talet dominerade en historiskt inriktad lågteoretisk empirinära forskning. På kort tid ersattes i stor utsträckning denna inriktning av en samtidsorienterad, teoritung forskning, som såg deltagande observation som sitt främsta metodiska verktyg. Jag har under många år forskat inom ett fält som har angränsat till etnologin. Därför var det till en början mycket inspirerande att möta den nya kulturanalytiska etnologin, vars redskap var användbara för en historiker. Under senare år har jag emellertid mer sällan haft anledning att följa med i den etnologiska forskningen.

Göteborgshistorikern Fredrik Skotts avhandling *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964* finner sin problemställning i den nyare etnologins brott med sitt förflutna. Han tar sin utgångspunkt i ett handfast empiriskt material – det traditionsmaterial som finns bevarat vid Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg av den historiskt inriktade etnologiska och folkloristiska forskningen. Detta folklivsmaterial har ifrågasatts av Jonas Frykman och några andra representanter för den nya etnologin, som menar att materialet förmedlar en romantisk, nostalgisk längtan tillbaka till den äkta svenska bondekulturen, som förstörts av det moderna samhällets genombrott. Dessutom menar man att materialet återspeglar de borgerliga forskarnas konstruktion av ett idylliskt förflutet.

Utifrån Skotts perspektiv är det snarare så att Frykman och hans efterföljare har försökt konstruera en idealtypisk bild av traditionsarkivet och traditionsmaterialet, som inte stämmer med den historiska verkligheten. I sin äre räddning av traditionsarkiven – och delvis även den historiskt inriktade etnologin – driver Skott denna tes i avhandlingen. Skott har en tydlig fiende och det är ofta framgångsrikt när man skriver en avhandling, eftersom det gör det möjligt att spetsa till det vetenskapliga problemet och låta det styra framställningen. Man kan invända att förhållningssättet innebär att nyanser suddas ut. Så är till exempel senare års etnologiska och folkloristiska forskning – vad jag förstår – mer mångfacetterad än vad Skott hävdar. Givetvis har en del äldre forskare använt traditionsmaterialet för att ge en övertrevlig bild av det förflutna. Andra forskare (inom olika generationer) har inte hemfallit åt nostalgiska och konfliktfria beskrivningar.

Avhandlingens svaghet är bristen på precision. Skott definierar inte sina begrepp. Sannolikt hade resultaten kunnat bli något mindre trubbiga om han hade problematiserat begrepp som nostalgi. Han hade säkerligen också kunnat nå längre med en mer utvecklad teoretisk apparat. Då hade det till exempel varit möjligt att teoretiskt förankra urvalet av aktörer.

Avhandlingens styrka ligger i berättelsen och i det Skott berättar om. För den som använder folkminnesmaterial är avhandlingens en guldgruva, eftersom den – mycket detaljerat – berättar om upptecknarna, det som upptecknades och motiven bakom uppteckningarna. Skott sätter in motiven i samtida diskurser om bland annat folket, nationalismen och hembygden. På så sätt berättar han även om framför allt mellankrigstidens idéklimat. Han finner att det förekom en strid om hur den svenska folktraditionen skulle användas. Mot det konservativa projektets framhävande av den svenska bonden och den organiska gemenskapen med nationen, stod bland andra Fredrik Ström, som utgick från ett konfliktperspektiv och såg folket som en frigörande, upprorisk kraft, som behövde sin historia och sina traditioner. Även upptecknare och meddelare hade olika agendor.

Skott polemiserar intensivt mot föreställningen att traditionsarkiven var en del av ett borgerligt projekt. Han visar att svaret på frågan ”vems folkets minnen är” behöver vara betydligt mer mångfacetterat. På vägen till svaret berättar han om mellankrigstidens syn på hembygden och hembygdsrörelsen. Därmed kan Skotts avhandling fogas in i den växande floran av studier om kulturarvsarbetet under den första hälften av 1900-talet. På så sätt visar studien hur vetenskapliga diskurser fokuserar sökljuset. Var tid skriver sin egen historia.

Björn Horgby

Arbetslösa i rörelse. Organisationssträvanden och politisk kamp inom arbetslöshetsrörelsen i Sverige, 1920–34

Ulf Andréasson

GIDLUNDS FÖRLAG, HEDEMORA 2008.
288 s.

Mellankrigstidens depressioner under tidigt 1920- och 1930-tal förde med sig de högsta arbetslöshetstalen någonsin i svensk historia. 1920-talskrisen var kortvarig men djup, medan 1930-talskrisen var långvarigare utan att nå fullt lika höga arbetslöshetstal. Inte någon gång under perioden understeg arbetslösheten tio procent enligt fackförbundens statistik. Trots att uppskattningarna av arbetslöshetens omfattning är omstridda och osäkra är forskningen enig om att arbetslösheten präglade många liv i mellankrigstidens svenska samhälle. Detta faktum har inspirerat till forskning om den ekonomiska politiken, om partipolitiska ståndpunkter och återverkningar samt om den sociala politiken och situationen för män och kvinnor i arbetslöshetens Sverige. Vad Ulf Andréasson har gjort i sin avhandling, *Arbetslösa i rörelse*, är att för första gången, i ett för övrigt ganska välforskat fält, mer konsekvent belysa arbetslösheten ur de arbetslösas perspektiv.

Avhandlingens utgångspunkt tas i att arbetslöshet inte nödvändigtvis passiviserar (vilket somliga forskare menat), utan att dess effekter snarare kan verka identitetsskapande

och underlätta kollektivt handlande mot den förda arbetslöshetspolitiken. Andréassons fokus ligger på de arbetslösa som, trots sin situation, organiserat sig med just arbetslösheten som plattform i vad som ofta kallades för De arbetslösas förening. Intresseföreningar för arbetslösa uppstod i hundratals under mellankrigstiden och engagerade tusentals arbetslösa män. Det är denna rörelse, huvudsakligen på den centrala nationella nivån, som är föremål för undersökning. Syftet med avhandlingen är mot bakgrund av detta tvåfalt; för det första att kartlägga arbetslöshetsrörelsen under den aktuella perioden, för det andra att förklara varför den utvecklades på det sätt som den gjorde.

Ett viktigt tema i avhandlingen, som på många sätt präglar hur syftet kan uppnås, är arbetslöshetsrörelsens relation till arbetarrörelsens reformistiska och revolutionära grenar. Temat är välfunnet och motiverat av den teoretiska modell som valts för att generera frågor och tolkningsramar. Enligt Frances Fox Piven och Richard A. Clowards arbete *Poor People's Movements* (1977) bestäms sociala rörelser, som arbetslöshetsrörelsens, handlingsutrymme av mer socialt och ekonomiskt privilegierade grupper agerande – i detta fall av den etablerade arbetarrörelsen. Något som Andréasson också finner starka belägg för i avhandlingens empiriska underlag.

Arbetarrörelsens agerande i förhållande till arbetslöshetsrörelsen dominerar dock såväl framställningen som analysen i sådan utsträckning att man kan resa frågan huruvida arbetslöshetsrörelsen verkligen var en social rörelse, i den mening att den underifrån försökte påverka arbetslöshetspolitiken. Enligt studien var det ofta den etablerade arbetarrörelsen, såväl kommunistisk som socialistisk, vilken initierade bildandet av föreningarna. Det var fackföreningsrörelsen som till stora delar avgjorde huruvida oorganiserade arbetslösa fick vara medlemmar eller ej samt om blockadaktioner och dylikt skulle vidtas eller ej. Kommunisterna och socialisterna använde arbetslöshetsföreningarna som ett slagträ i den arbetslöshetspolitiska debatten eller som ett verktyg för att ta initiativet i politiken. Studien visar också att de arbetslösa under en period betraktades som en väsentlig revolutionär energi, att antingen

släppas lös eller tyglas beroende på betraktarens ambitioner.

Eftersom den etablerade arbetarrörelsen så kraftigt beskar arbetslöshetsrörelsens möjligheter för mobilisering och dess handlingsutrymme kan man också ställa sig frågan om den bör betraktas som en rörelse vars primära mål var att verka politiskt. Man kan inte låta bli att undra om den utgångspunkten är ett resultat av den nivå på vilken undersökningen lagts. Andréasson har valt att lägga tyngdpunkten för den empiriska undersökningen på den centrala nationella nivån, medan det enligt honom var på den lokala nivån tyngdpunkten för organiseringen och verksamheten hela tiden fanns. Vid flera tillfällen framkommer att den sporadiskt verkssamma centralorganisationen/-organisationerna inte upplevdes representera hela rörelsen, att den inte hade mandat att slå fast hur föreningarna skulle utformas och att den inte heller kunde tvinga lokalföreningarna att agera på ett visst sätt. Det motsträviga källmaterialet har förmodligen tvingat fram urvalet men det sätter också gränser för generaliserbarheten i slutsatserna. Trots Andréassons imponerande arbete med att samla källmaterial beskriver han det som "ofullständigt", "av skiftande omfattning" och med "stoffmässiga tillkortakommanden". Detta sagt om en rörelse som karakteriseras som "svåröverblickbar" och "flyktig".

Ironiskt nog är de ovan beskrivna förhållandena både ett problem, om man vill dra generaliserbara slutsatser, och samtidigt vad jag menar är avhandlingens viktigaste och värdefullaste resultat. Andréassons studie visar nämligen med allt önskvärd tydlighet att arbetslöshet som minsta gemensamma nämnare för organisering inte höll för en varaktig, välstrukturerad och nationellt omfattande organisering. Därtill var de potentiella medlemmarnas sociala och yrkesmässiga erfarenheter för olika, varaktigheten i det gemensamma tillståndet för varierande och målet med det individuella deltagande för splittrat. Dessutom, den erfarenhet som förde medlemmarna samman – arbetslösheten – överskuggades av en annan gemensam erfarenhet; drömmen att få anledning att gå ur föreningen – att få ett jobb.

Utöver att äntligen rikta ljuset mot arbetslöshetsrörelsen och bidra till förståelsen för

förutsättningarna för de arbetslösa mobilisering och handlingsutrymme under mellankrigstiden visar Andréasson hur arbetslösa kunde betraktas av etablissemangen. Att det upplevdes som utmanade att man bildade föreningar *av* arbetslösa i stället för att gå med i föreningar *för* arbetslösa, att massarbetslöshet är en het potatis i ett samhälle som är uppbyggt kring lönearbete och att de som var i behov av samhällets hjälp skulle inte ställa krav, de skulle vara tacksamma.

Lena Eriksson

Ett främmande element i nationen. Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna

1938–1944

Karin Kvist Geverts

STUDIA HISTORICA UPSALIENSIA, 2008,

324 s.

Studia Historica Upsaliensia är ett välkänt begrepp sedan 1960. UUHGS är nyare och skall uttydas Uppsala University Holocaust and Genocide Studies. Karin Kvist Geverts avhandling är den andra publikationen i denna serie och det är en bra avhandling.

Författaren undersöker den svenska flyktingpolitiken under åren 1938–44, särskilt vad gäller synen på judiska flyktingar och den nivå hon intresserar sig för är de svenska myndigheterna. Det innebär att hon analyserar besluten från både Socialstyrelsens utlänningsbyrå och Utrikesdepartementet. Tidigare har man i huvudsak nöjt sig med Utrikesdepartementet, men Karin Kvist Geverts visar att departementet långt ifrån alltid följde Utlänningsbyråns rekommendationer. Analysen av myndighetsbesluten är noggrann, och författaren använder sig även av kvalificerade statistiska metoder.

Ett resultat i avhandlingen är att författaren kan konstatera att det förekom en diskriminering av judiska flyktingar. Särskilt negativa var myndigheterna mot östjudar. Här kan hon dessutom visa att detta är en avvägning som är likartad i Danmark, Schweiz, Storbritannien och USA. Författaren påvisar en stor

kontinuitet i den svenska utlännings- och flyktingpolitiken från utlänningslagen 1927 och framåt. I början noterade de svenska tjänstemännen med ett "m" om det var fråga om individer av mosaisk trosbekännelse. 1939 ändrades bedömningen. Nu noterades i stället om det var fråga om en människa av "judisk ras". Det är intressant och otäckt att se hur nazistiska bedömningar smög sig in i svenska tjänstemäns administrativa verksamhet.

Som en vetenskaplig och samhällelig hjälte framstår docenten i nationalekonomi och senare statsrådet Karin Kock. Hon angrep 1943 den uppdelning som Socialstyrelsen gjorde av norska flyktingar i judar och icke-judar. Från Socialstyrelsens sida försvarade man sin statistik, men icke desto mindre blev ett resultat av Karin Kocks artiklar att åtskillnaden försvann. Vi kan erinra om att i Polen görs fortfarande åtskillnaden mellan judar och polacker.

Karin Kvist Geverts skriver om ett "antsemitiskt bakgrundsbrus". Det är ett talande uttryck, som berättar att viss antisemitism var så vanlig i samhället att tjänstemännen själva inte var på det klara med att de var påverkade av detta "bakgrundsbrus". I en del av analysen har jag dock svårt att följa författaren. Hon menar att den hägerströmska värdenihilismen "gjorde att svenska tjänstemän undvek värdeomdömen och upphöjde objektiviteten till sitt ideal". Förvisso kan man diskutera värdenihilismens effekter på svenska domare och ämbetsmän, men i just detta fall tycker jag att de svenska tjänstemännen var för lite objektiva och självreflekterande, "för lite värdenihilistiska", och de var dåliga på att frigöra sig från det "antsemitiska bakgrundsbruset".

I motsats till tidigare forskning, bland annat min, menar författaren att det inte skedde någon tydlig omsvängning i den svenska politiken vid årsskiftet 1942–43 utan att det var en utdragen process under åren 1942–43 och sträckte sig till oktober 1943, då de danska judarna välkomnades till Sverige. Här håller jag dock fast vid min uppfattning. Karin Kvist Geverts begränsar sig till tjänstemäns och myndigheters bedömning. Det gör att hon går förbi den folkstorm, ledd av präster i Svenska kyrkan, som ägde rum omkring Första advent 1942. Protesterna i radiogudstjänst och i många

kyrkor riktade sig mot att ett fartyg "Donau" gick med nästan halva den norska judiska befolkningen längs den svenska kusten mot polska förintelseläger. Under år 1942 började man göra gallupundersökningar i Sverige. På årets sista dag redovisades svaren på frågan om vilken utrikespolitisk händelse man starkast skulle minnas från år 1942. Det var inte den brittiska segern vid El Alamein eller den tyska arméns hotande nederlag vid Stalingrad utan "transporten av judar från Norge".

Författaren har lagt ner ett stort och imponerande arbete på att analysera myndigheters och tjänstemäns ställningstaganden. Dock hade det varit bra om hon i något större utsträckning än som skett lyft huvudet från denna noggranna analys till att se på även andra arenor. Bland annat kunde de samtidiga riksdagsdebatterna ha ytterligare bidragit till analysen. Karin Kvist Geverts avhandling är skriven på ett bra språk. Hon är själv engagerad men håller känslorna under kontroll. Avhandlingen är logiskt uppbyggd och har utmärkta delsammanfattningar liksom en god slutsammanfattning.

Av avhandlingen kan man också få perspektiv på dagens invandrings- och flyktingdebatt. Under 1930-talet upplevdes att hotet från invandrare och flyktingar var att de kom hit och tog arbeten från infödda svenskar. Gamla människor som inte var aktuella för arbetsmarknaden var därför bättre. Från och med 1980-talet är den motsatta uppfattningen dominerande. Flyktingar och flyktingars anhöriga anses inte arbeta tillräckligt på den svenska arbetsmarknaden.

Sverker Oredsson

Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960

Kristoffer Holt

CARLSSON, STOCKHOLM 2008, 310 s.

Kanske kan man säga att den svenska efterkrigstiden tog sin början i november 1944. Under denna sista krigshöst utkom det för-

sta numret av *Expressen*, ett varsel om en ny tid. Tidningen skulle, enligt programförklaringen, vara en representant för "vett och mänsklighet", ett värn mot den nazistiska farsot som "sedan 1933 systematiskt spritts från Centraleuropa". Den var "frisinnad, med kulturradikal orientering", den ville arbeta för samhällets "fortgående nydaning efter humana och rationella normer", den skulle erbjuda "fri utsikt, fri vandring genom samtidslivet".

Bakom det publicistiska manifestet stod Ivar Harrie. Mellan 1944 och 1960 var denne lärde lundensare *Expressens* huvudredaktör. Under detta smått mytiska skede i kvällstidningens historia, när man genom en exempellös upplagestegring snart blev störst i Norden, trädde Harrie fram som en av seklets viktigaste svenska publicister. Som tidningsman och opinionsbildare har han inte sporrat eftervärlden till exeges såsom Torgny Segerstedt, Herbert Tingsten och Olof Lagercrantz. Kanhända för att han var mindre trosviss än de, mer ambivalent inför tidens stora frågor.

Kristoffer Holt, pressforskare och idéhistoriker vid Tema Q i Linköping, väcker i sin doktorsavhandling liv i Ivar Harrie. Det är en sympatisk studie, både välformulerad och nyansrik. Till konception, tematik och stil är den nära besläktad med Martin Kylhammars bok om Sten Selander och Ingmar Lundkvists bok om Torsten Fogelqvist. Den sällar sig också till de personhistoriskt orienterade studier om centrala gestalter i svenskt politiskt och intellektuellt liv som på senare år ökad vår kunskap om den tidiga efterkrigstiden: Anna-Karin Carlstoft-Bramell om Vilhelm Moberg, Yvonne Hirdman om Alva Myrdal, Alf W. Johanson om Herbert Tingsten, Svante Nordin om Ingemar Hedenius et cetera.

Ivar Harrie föddes på gården Stora Harrie utanför Kävlinge 1899, tog studentexamen i Landskrona, studerade filosofi, språk och klassiska ämnen i Lund. Under 1920-talet disputerade han på två licentiatavhandlingar, den första om Heraklessagan, den andra om Aristofanes dramatik. Samtidigt skrev han es-säer, översatte antika verk och var redaktör för studenttidningen *Lundagård*. Åren omkring 1930 stod det klart att Harrie valt publicistiken framför akademien. Med en kombination

av klassisk lärdom och samtidsengagemang deltog han i 1930-talets debatter om humanism, bildning och de totalitära ideologierna.

Holt tecknar med lätt hand Harries levnadslopp under mellankrigstiden, men mest som bakgrund till hans egentliga ärende. I brännpunkten står publicisten Ivar Harrie, och mer precis hans engagemang i idédebatten under de dryga femton åren på *Expressen*. Tre tematiska kapitel, "Publicistik och offentlighet", "Svensk idédebatt" och "Det kalla kriget", bildar stommen i studien.

I kapitlet om Ivar Harries publicistiska identitet ingår pressforskaren och idéhistorikern ett fruktbart förbund; här är Holt som mest självständig i sin analys. Ivar Harrie förs in i en lång liberal tradition i svensk publicistik. Själv såg han *Expressen* som arvtagare till 1800-talets rabulistiskt radikala press, ett organ för auktoritetskritik, ett forum för upplysning och medborgaranda. Publicisten skulle skapa rollen som både en Prometheus och en Mefistofeles, en ljusbringare som samtidigt var "den osminkade sanningens målsman". Harries publicistiska ideal var således höga, men alla i samtiden tyckte inte att den ståtliga idealismen var i harmoni med kvällstidningens övriga utbud. Hans ärkeantagonist Sven Stolpe förbryllades över att se Harries vittra prosa "inbruten mellan mord-, våldtäkts- och sensationsreportage och erbjuden en publik, som i första rummet lockades av bildsidornas halva tunnland av frikostigt exponerade kvinnolår".

I avsnitten om de allmänna idébrytningarna under tidig efterkrigstid förmår Holt i första hand nyansera en etablerad historieskrivning. Harrie och kulturradikalismen är ett gott exempel. Med sitt upplysningspatos och sin vänsterliberalism identifierade han sig tidigt med en svensk kulturradikal tradition. Under 1940- och 1950-talen fortsatte han i många frågor att verka i kulturradikal anda. Samtidigt infann sig emellanåt tvivel och han kunde inte helhjärtat sluta upp bakom tidens rationalistiska kulturradikalism. I debatten om framtidens skola välkomnade han inledningsvis de kulturradikalitetspräglade skolprogram som lanserades vid krigsslutet, men allteftersom blev han mer och mer kritisk mot reformer som enligt honom underminerade skolans bildningsuppdrag. Ex-

emplet Harrie åskådliggör sålunda att kulturradikalismen inte var monolitisk, den innehöll sprickor och skiftningar, och just därför efterlyser jag en bättre begreppslig differentiering. Holt hade här kunnat dra nytta av Nils Runeby och Martin Wiklund. De har i arbeten som inte åberopas i denna studie avtäckt ett mer mångfasetterat intellektuellt fält som rymde olika varianter av kulturradikalism och kulturidealism. Holt är emellertid inne på en intressant tankegång: Harries kulturradikalism var en annan än Tingstens och Hedenius eftersom han var lärjunge till Lundafilosofen Hans Larsson och inte till Uppsalskolan. Det är ett intressant spår som han borde ha följt längre.

Ivar Harrie kunde vara hård och kategorisk i sina omdömen, men oftare var han en resonör, en opinionsbildare som väjde *pro* mot *contra*. Det kom att välla honom problem i kalla krigets 1950-tal. Han förespråkade svenskt medlemskap i Nato men angrep på samma gång korstågsretoriken i den antikommunistiska opinionen. Ofta klämdes han mellan tredjeståndpunktarna och *Dagens Nyheter*.

Kristoffer Holt har inte givit oss en helgjutten levnadsteckning över Ivar Harrie. Däremot har han skrivit en balanserad och läsvärd studie om publicisten Ivar Harrie. Hans utforskningar av den tidiga efterkrigstiden påminner oss att dagens publicistiska ideal inte är de enda.

Johan Östling

Historien i politiken. Historieanvändning i norsk och svensk EU-debatt 1990–1994

Erik Axelsson

STUDIA HISTORICA UPSALIENSIA, 2006,
358 s.

Vilken roll spelar historia i politisk debatt och hur påverkar politik bilden av historia? För att belysa dessa frågor har Erik Axelsson undersökt historieanvändningen i EU-debatten i Sverige och Norge i samband med folkomröstningarna om EU-medlemskap i början av 1990-talet. Mer specifikt har han analyserat vilka politiska sakfrågor som gav upphov

till historiska referenser, vilka historiska fenomen som hänvisades till, vilka aktörerna i debatten var och hur de agerade, vilka berättelser om Sverige, Norge, Europa och EU som förekom i debatten, hur berättelserna var relaterade till norsk och svensk identitet samt likheter och skillnader mellan norsk och svensk historiekultur.

Axelsson har i debatten urskiljt ett antal centrala teman som sedan läggs till grund för analysen av de historiska berättelserna: samarbete kontra isolering, suveränitet och demokrati, krig och fred, tillväxt och välfärd, framsteg samt förtroende. Berättelserna handlade bland annat om hur Sverige lyckats undvika krig genom att vara neutralt men nu riskerade att dras med i ett militärt samarbete i EU, om hur Sverige lyckats bygga upp en framgångsrik välfärdsstat, men på grund av ekonomins internationalisering nu måste gå med i EU för att behålla välfärden, om EU som ett uttryck för högerextremistiska visioner om Europa eller om EU som ett led i en fredssträvan mot bakgrund av de många krigen i Europas historia.

De historiska hänvisningarna i debatten var av mycket skilda slag, såsom jämförelser mellan EU och romarriket som förtryckande imperium eller fredsgarant, vikingatiden som exempel på tidig handel med Europa, medeltidens kontinentala feodalism i motsättning till svenska bönders frihet och demokratiska traditioner, samt den europeiska kolonialismen och 1900-talets världskrig och totalitära regimer. I det nationella förflutna lägg tyngdpunkten på den period som de nationella huvudberättelserna omfattade.

Den centrala norska berättelsen om självständighet och demokrati tog sin utgångspunkt i självständighetsförklaringen 1814 och följde utvecklingen mot ökad demokrati under unionen med Sverige fram till unionsupplösningens 1905 då självständighet och demokrati i princip hade uppnåtts, för att sedan försvaras mot den tyska ockupationen och, för EU-motståndarna, mot EU. I Sverige stod i stället uppbyggnaden av välfärdsstaten och neutraliteten i centrum av berättelsen. Nej-sidan betonade hur Sverige genom neutralitetspolitiken hade lyckats undgå 1900-talets stora krig, medan Ja-sidan ofta framställde neutraliteten under an-

dra världskriget och kalla kriget som hyckleri.

I Sverige hade Ja-sidan en tydlig dominans och de partipolitiska skillnaderna och konflikterna om Sveriges historia var mer påtagliga än i Norge. I Norge fanns inte någon större oenighet om den nationella berättelsen. Det förklaras delvis av att de teman som den norska berättelsen var uppbyggd kring, demokrati och självständighet, var sådana som kunde accepteras av både höger och vänster, medan välfärdsstaten och neutraliteten i Sverige har varit mera omtvistade. En annan viktig skillnad är att den norska huvudberättelsen har varit uppbyggd kring det norska folket i konflikt med yttre fiender, medan den svenska har varit uppbyggd kring en intern konflikt mellan vänster och höger eller mellan "framstegets" försvarare och dess motståndare.

Fackhistorikernas engagemang i debatten var mer framträdande i Norge, där det finns en tradition av att fackhistoriker skriver orienterande synteser och med sin historieskrivning deltar i den politiska diskussionen om nationella angelägenheter. I Sverige har historikerna gjort en skarpare åtskillnad mellan vetenskap och politik och sällan skrivit orienterande synteser riktade till allmänheten. När historikerna deltog i debatten agerade de dock såväl i Norge som i Sverige som andra debattörer, i den meningen att de inte beaktade särskilda vetenskapliga krav utan fokuserade på de politiska frågorna som sådana.

En allmän skillnad i historiekulturen var att den norska i högre grad var orienterad mot det förflutna, medan den svenska var mer framtidsorienterad. Det kan också uttryckas som att det avgörande framsteget redan hade skett i Norge och att det främst behövde försvaras, medan det i synnerhet för de svenska EU-anhängarna fanns en möjlig fortsättning på framsteget.

De teoretiska begrepp som används i studien – Kosellecks "erfarenhetsrum" och "förväntningshorisont" samt Rüsens typer av historiska berättelser (traditionella, exemplariska, kritiska och genetiska) och tredimensionella begrepp om historiekultur – ger en allmän förståelse för historieanvändning. För att nå ännu djupare i analysen av historieanvändning kunde det ha varit givande att komplettera med

begrepp som i högre grad synliggör just det politiska i historiskt tänkande. I analysen av historiekultur vore det generellt sett en god idé att dela upp de tre dimensionerna dels i olika samhällsfärer där historia kommer till uttryck (vetenskap, politik och konst), dels i olika aspekter (kognitiv, politisk, estetisk) av dessa sfärer, för att förtydliga att var och en av sfärerna har samtliga tre aspekter. Axelssons analys har fokus på relationen mellan den kognitiva och den politiska aspekten i den politiska sfären.

En styrka i avhandlingen är den omfattande genomgången av empiriskt material och de många olika aspekter av historieanvändning i debatten som belyses. Den utförliga redovisningen av de specifikt historiska referenserna i debatten och analysen av de svenska och norska berättelserna om EU och Europa framstår på det planet som det största bidraget till tidigare forskning. Avhandlingen hade dock vunnit på ett tydligare samband mellan övergripande syfte, val av teoretiska begrepp, val av aspekter av historieanvändning att undersöka och analysens genomförande.

En övergripande och intressant slutsats handlar om hur EU-frågan mottogs på olika sätt beroende på de olika historiekulturenas identitetsbärande berättelser. Den tillbakablickande, nationellt baserade och mer konsensuspräglade norska huvudberättelsen, med dess fokus på självständighet och demokrati, gjorde att EU-medlemskap framstod som ett hot mot viktiga nationella värden, medan de mer framstegsorienterade och partipolitiskt konfliktpräglade svenska berättelserna om välfärd och tillväxt gjorde det lättare att framställa EU-medlemskap som en möjlighet att utveckla centrala nationella värden.

Även om slutsatserna i första hand handlar om historieanvändningen i EU-debatten och de stora berättelserna i Norge och Sverige, belyser undersökningen på olika sätt den övergripande frågan om relationen mellan historia och politik. Enligt min mening hade det varit värdefullt med en avslutande systematisk diskussion där resultaten hade relaterats till det övergripande syftet. På vilket sätt kan den politiska aspekten av historieanvändning och historiskt tänkande vara problematisk eller värdefull? Har historia något värde för po-

litisk diskussion och politiskt beslutsfattande eller endast ett instrumentellt värde som makt-resurs för aktörernas strategiska intressen? Har historikerna någon särskild funktion att fylla i den politiska sfären och hur är den politiska aspekten av den vetenskapliga sfären relaterad till denna funktion? Det är några frågor om relationen mellan politik och historia som det vore angeläget att bearbeta i framtida forskning. Axelssons undersökning av historievändning i EU-debatten utgör därvid ett bidrag att anknyta till.

Martin Wiklund

Tankograd. Den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953.

Lennart Samuelson

SNS FÖRLAG, STOCKHOLM 2007, 368 s.

"Sovjetryssland är ett belägrat läger! Alla till försvaret!" Det är texten på den affisch av D.S. Moor som är det första som läsarinna möter när hon öppnar Lennart Samuelsons krönikor om Sovjetunionens "Bofors", Tjeljabinsk i Uralbergen. Författaren vill visa hur en typiskt rysk *company town* växte fram men visar samtidigt att det ligger nära till hands att låta tanken gå till de svenska bruken från den svenska totalmobiliserade militärstatens tid på 1600-talet. Jämförelsen ligger nära till hands, eftersom Samuelson arbetar som en klassisk svensk ekonomihistoriker. Han är en mycket god empiriker som skriver i nära anslutning till arkivmaterialet. Han avexotiserar Stalins totalitära samhälle genom att välja att betrakta det med samma objektiva ögon som historikerna har betraktat vallonbruken i Sverige. Men det innebär inte att Samuelsons framställning är torr. Han vädjar ibland till läsarinna inlevelseförmåga. Redan på berättelsens första sida sätter han in det sovjetiska samhället i en svensk förstälseram genom att likna Moors affisch vid en svensk dalmålning. Boken är för övrigt rikt illustrerad med välvalda samtida och nytagna foton och sovjetiska propagandaplakat.

Tankograd är en fallstudie vilken fördjupar bilden av det sovjetiska samhället som en utpräglad militärstat, som författaren presenterade i sin avhandling från 1999, *Plans for Stalin's War Machine: Tukhachevski and Military-Economic Planning, 1925–1941*. Den kom även i en svensk version, *Röd koloss på larvfötter: Rysslands ekonomi i skuggan av 1900-talskrigen* (1999). Tankograd är under utgivning på engelska även den, men att den först kommer på svenska och att avhandlingen fick en svensk *light* version som förde berättelsen fram till våra dagar, vittnar om att Lennart Samuelson har ambitionen att nå ut till svenskar som läser historiska böcker om krig och totalitära samhällen för nöjes skull och inte bara som professionella historiker. Fotnoter stör inte läsupplevelsen, eftersom fotnotstexterna är förpassade till slutet.

Samuelsons vetenskapliga inställning lämpar sig väl för populär historia i ordets bästa mening. Hans källkritiska paradig medför att berättelsen flyter fram på *common sense*-nivå. Läsarinna riktigt känner lukten av olja, stål, jord och blod. Samuelson ansluter sig till en "realistisk" tradition, där förändring ses som en funktion av makthavarnas sätt att reagera på aktuella problem i det egna samhället och gentemot omvärlden. Han visar att den viktiga faktorn var upplevelsen av inringning och dödligt hot från den imperialistiska världen. Detta avgjorde inriktningen på hela näringslivet och hur kategorierna vetenskapsmän, ingenjörer, arbetare och övriga människor behandlades. Men författaren hävdar också att krigshotet inte räcker som förklaring. Terrorn dikterades också av kommunistledarnas uppfattning om hur man bäst gjorde slut på fienderna till det arbetande folket. Samuelson använder här inte termen "ideologi" utan skriver bara "syn". Man kan i detta sammanhang notera att när Sovjetunionen officiellt hade blivit en socialistisk stat i och med författningen av år 1936, etiketterades offren inte längre som "klassfiender" utan som "folkfiender". Det behövs inte någon särskild ideologi för en sådan etikettering av människor. Det räcker med en allomfattande konspirationsteori.

Författaren till Tankograd är en mycket enveten empiricist i den meningen att både teo-

retiska resonemang om förklaringsmodeller och polemik mot tidigare forskning hänvisas till fotnoter, uppenbart för att berättelsens flyt inte ska störas. Ett avsnitt med rubriken "Landsbygdens omvandling: kollektivisering och avkulakisering" belyser denna i och för sig välbekanta historia, vilkens innebörd är en av de stora tvistefrågorna i historieskrivningen om Sovjetunionen. Samuelson väljer att berätta i direkt anslutning till källornas vittnesbörd: "Under dessa år upptogs den högsta ledningens flesta sammanträden av frågor om vilka industrier, kraftverk och gruvor som kunde färdigställas på kortast möjliga tid, hur vårsädd, skördar och spannmålsindrivning fortgick och mycket annat." En svensk läsarinns tankar går snarare till Gråkappan än till Stalin.

Den omfattande och heta internationella forskardebatten om den Röda terrorn under inbördeskriget lämnar inte några spår i Samuelsons löpande text men väl i en fotnot som sträcker sig över två tätt-tryckta, finstiltta sidor. Där klargör Samuelson också sin inställning att det alltid behövs ännu mera empirisk forskning innan man som forskare kan våga sig på några värderande omdömen om sitt objekt: "Det återstår uppenbarligen en hel del forskning med gängse källkritisk metod för att klargöra omfattningen av summariska avrättningar och andra övergrepp som brukar innefattas i begreppet terror."

Samuelson tar klar ställning för den sida inom sovjetforskningen som brukar kallas "revisionistisk". Denna inriktning etablerades under 1980-talet i den anglosaxiska världen och vände sig mot den tidigare forskningens definition av Sovjetunionen som en totalitär stat. Revisionismen, också känd som den socialhistoriska vändningen, framställer Sovjetunionen som en tämligen normal variant av ett industrialiserings- och moderniserings-samhälle. Samuelson arbetar inom denna tradition. Med grund i officiell, samtida sovjetisk statistik hävdar han att Gulag svarade för blott ett par procent av Sovjetunionens industriproduktion. Här hade det varit på sin plats med en källkritisk diskussion på djupet, det vill säga en granskning av hur statistiken tillverkades och vilka systematiska skev- eller egenheter just den sovjetiska statistiken hade. Just på

denna punkt är det dessutom viktigt att anlägga ett större perspektiv. Anne Applebaum har i sin bok *Gulag*, som bland annat grundas på samma typ av källmaterial som Samuelson använder, visat att tanken bakom att upprätta arbetslägersystemet var att människan som produktionsfaktor jämfördes med råvaror och energi. Statsmakten kunde fritt förfoga över individerna. Gränsen mellan Gulag och resten av samhället var flytande.

Samuelson ger faktiskt tack vare sin källnära berättarteknik en nog så skrämmande bild av förhållandena för arbetarna. Den sociala verkligheten skildras på ett sätt som inte alls svär mot Applebaums tes om tvångsarbets utbredning. Ett avsnitt i Samuelsons bok med den vältaliga rubriken "Baracker för arbetare i käkstäderna" visar att de lokala maktthavarna inte kunde göra något åt de vidriga bostads-, mat- och hälsoförhållandena bland arbetarna därför att de kunde råka illa ut om de inte prioriterade produktionen. Samuelson upplyser om att detta var ett rationellt beteende, eftersom "centrum länge såg mellan fingrarna om de sociala målsättningarna inte förverkligades". Med sparsmakade hemingwayska stilmedel förmedlar Samuelson en berättelse av dickenska dimensioner.

Samuelson vill också ge bilden av att det fanns både vardagsliv och fest i den sovjetiska vapensmedjan. Han uttrycker önskan att kunnat ha försett sin bok med en dvd med avsnitt ur de populära filmerna från trettiotalet. Denna önskan presenteras under ett foto av en jazzkonsert på traktorfabrikens teater i Tjeljabinsk. Samuelsson påpekar att det tryckta ordet inte kan förmedla den feststämning som rådde när högtalarna på gator och torg och radioapparaterna i sovsalarna i sin enda kanal spelade upp såväl schlagrar som visor och ballader. Vi är på sätt och vis tillbaka till dalmålningarna. Samuelson låter det svenska folkparkslivet skimra fram djupt inne i Uralbergen. Denna aspekt är betydelsefull. De sovjetiska arbetarna framträder inte bara som produktionsfaktorer utan som människor av kött och blod.

Lennart Samuelson har med *Tankograd* skapat en både informationsrik och tänkvärd berättelse om uppbyggnaden av det realsocialistiska samhället. Boken är ett gott exempel på

post-sovjetisk historieskrivning. Författaren har på ett fint sätt utnyttjat de möjligheter till normal historisk forskning som blev ett resultat av den kommunistiska diktaturens kollaps.

Kristian Gerner

1973. En träff med tidsandan

Marie Cronqvist, Lina Sturfelt & Martin Wiklund (red.)

NORDIC ACADEMIC PRESS LUND, 2008,
183 s.

Året är 2008. Historikern Kim Salomon fyller 60 år och till hans ära har tretton forskarkolleger – främst historiker, men också en etnolog, en filmvetare och en litteraturvetare – stämt träff med tidsandan. Sjuttioalets tidsanda, närmare bestämt. Resultatet står att finna i en antologi där året 1973 fungerar som den prisma genom vilket det svenska sjuttioalets politiska och kulturella tendenser analyseras. Upplägget är väl lämpat för en bok som denna: utan anspråk på fullständighet finns utrymme för intressanta vinklingar och iakttagelser. Färden i sjuttioalet går vida kring, från kopplingen mellan kungadöd och kidnappardrama samt mellan Linda Lovelaces anatomiska egenheter och kvinnorörelsens kamp för kvinnans rätt till egen sexualitet, via Ingmar Bergmans äktenskapsdystopier, Aleksander Solzjenitsyns Gulagarkipelag och det svenska Chile-engagemanget, till sjuttioalets föreställningar om och fruktan för fascismen samt de intellektuellas självuppfattning och självrannsakan. Kopplingarna mellan sjuttioal och tvåtusental behandlas också, framför allt – och kanske symtomatiskt nog? – av två som själva var med: Orvar Löfgren diskuterar representationen av sjuttioalet i våra samtida medier och i en personligt färgad essä reflekterar Håkan Arvidsson över sina egna möten med tidsandan i Lund respektive Roskilde. I ett avslutande kapitel sammanfattar Martin Wiklund bokens övergripande teman och gör också en ansats att problematisera begreppet ”tidsanda” en aning.

Så långt allt väl: precis som baksidestexten deklarerar anlägger författarna intressanta och stundom oförutsedda perspektiv på ett artion-

de som forskningen ännu inte tagit itu med på allvar. Spännvidden till trots framstår antologin som väl balanserad. Att välja ett årtal som sammanhållande tema tycks i detta festskrifts-sammanhang vara en klok strategi (även om läsaren inte får något riktigt svar på varför just 1973 valts ut i detta syfte, och inte årtal som 1974 eller 1977). Artiklarna är korta och koncisa, tonen essäistisk, på det hela taget ryms här både spännande och trevlig läsning. Dessutom är den snygg: omslaget erbjuder första klassens sjuttioalestetik med sina cirkelformer i brunt, gult och orange. Precis som (vi tror och vill att) det ska vara.

Men recensentens uppgift är ju som bekant att ta fasta på problemen – och ett problem är frågan vad man kan förvänta sig av en bok som denna? I förordet gör redaktörerna klart att även om antologin är en festskrift så rör det sig inte om en ”traditionell akademisk festskrift av summerande och bakåtblickande karaktär”. Ambitionerna är vidare än så: boken vill peka framåt och bryta ny mark genom att belysa delar av den tidigare oskrivna kulturhistoria som är 1970-talets. Men frågan är om – och hur – detta verkligen sker. Önskvärt vore större tydlighet rörande ambitionerna och syftet, såväl med de enskilda artiklarna som med antologin som helhet – samt hur dessa relaterar till varandra. Inledningen talar om ”tidsanda” och att det finns goda skäl att belysa denna ur ett vetenskapligt perspektiv, ”för att vidga, reflektera över och problematisera vår förståelse av decenniets föreställningsvärld”. Frågan är om läsaren blir så mycket klokare av detta, när antologin i övrigt inte erbjuder någon fast punkt, någonting för tanken att ta spjärn emot. För ”tidsanda” duger inte till detta – tvärtom. Begreppet är redan i utgångsläget problematiskt. Tidsanda – vad är det? Hur undersöks en sådan, och vad är poängen med att göra det? Dessa och liknande frågor ställs på sina håll, men sällan mer än pliktskyldigt. Det verkar heller inte finnas någon ambition att komma med något annat svar än det på förhand givna: att tidsanda är ett problematiskt begrepp men att det, på något vagt och obestämt sätt, finns en poäng med att använda sig av det ändå. Det är synd, för vore det någonstans där ett begrepp som ”tidsanda” verkligen skulle kunna proble-

matiseras vore det i en antologi som denna. Nu råder begreppsförvirring och istället för att fungera analytiskt – eller bli föremål för analys – framstår ”tidsanda” mest som ett lättillgängligt begrepp att piffa upp framställningen med.

En relaterad fråga blir därmed på vilket sätt boken i sin helhet bidrar till att säga någonting substantiellt nytt om sjuttioalet, det vill säga någonting som går utöver det som sägs i de enskilda artiklarna. Undertecknad ställer sig även frågande till den bild av sjuttioalet som målas upp: som en historisk parentes, ett identitetslöst årtionde fast mellan det röda, radikala sextioalet och det blå, individualistiska åttioalet. Även om syftet med denna schablonartade beskrivning är just att problematisera schablonen, återstår frågan om så verkligen sker: bidrar inte boken snarare till att bekräfta den bild som man säger sig vilja radera? Och varför sägs så

försvinnande lite om det gröna sjuttioalet, om proggen och punken, om kvinnorörelsen och miljörörelsen?

Även om de enskilda artiklarna belyser tidigare obehandlade aspekter av svenskt sjuttioal, hade det krävts någonting mer för att helt knyta ihop antologisäcken. Detta motsäger inte att boken har sina förtjänster. Och kanske är det just de problem som berörts ovan som gör att boken inbjuder till vidare reflektion: över våra kollektiva historiska minnen och viljan att kategorisera, över problemen och förutsättningarna att skriva samtidshistoria, eller över formerna att bedriva vetenskap och föra ett vetenskapligt samtal. Sist men inte minst ska understrykas att spännande och trevlig läsning absolut inte är att förakta. Det är ju ofta sådan som ger oss lust att läsa vidare.

My Kloockar Linder

